

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

УДК 339.137.2:339.9:334.735

*Барна М. Ю.,
к.е.н., перший проректор, доц. кафедри експертизи товарів та послуг, Львівська комерційна академія, м. Львів*

*Семак Б. Б.,
д.е.н., проректор з наукової роботи, проф. кафедри маркетингу, Львівська комерційна академія, м. Львів*

*Семів С. Р.,
к.е.н., доц. кафедри міжнародних економічних відносин, Львівська комерційна академія, м. Львів*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ

***Анотація.** У статті аналізуються сучасний стан та інструменти регулювання діяльності споживчої кооперації України та напрями їх вдосконалення в умовах поглиблення міжнародної інтеграції. Розглянуто зарубіжний досвід державної підтримки кооперативів в умовах економічних перетворень. Проаналізовано особливості взаємодії споживчої кооперації України з державними інституціями. Окреслено напрями державної підтримки споживчої кооперації в межах норм, правил і стандартів СОТ. Обґрунтовано регіональні державні стратегії посилення конкурентоспроможності обласних організацій споживчої кооперації.*

Ключові слова: споживча кооперація, державне регулювання, державна підтримка, СОТ, конкурентоспроможність.

*Barna M. Y.,
Ph.D., Associate Professor, First Vice-Rector, Associate Professor of the Department of Expertise of Goods and Services, Lviv Academy of Commerce, Lviv*

*Semak B. B.,
Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Research, Professor of the Department of Marketing, Lviv Academy of Commerce, Lviv*

*Semiv S. R.,
Ph.D., Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Economic Relations, Lviv Academy of Commerce, Lviv*

STATE REGULATION OF CONSUMER COOPERATION OF UKRAINE

***Abstract.** This article analyzes the current state and instruments of regulation of consumer cooperation of Ukraine as well as the areas of their improvement in the conditions of deepening the international integration. Foreign experience of cooperatives state support is considered in conditions of economic transformation. The peculiarities of the interaction of consumer cooperation of Ukraine with the state institutions are analyzed. The directions of state support of consumer cooperation within the norms, rules and standards of WTO are outlined. The regional state strategies of strengthening the competitiveness of regional organizations of consumer cooperation are substantiated.*

Keywords: consumer cooperation, state regulation, state support, WTO, competitiveness.

Постановка проблеми. Споживча кооперація, яка є провідним кооперативним сектором економіки України, в останні десятиріччя відіграла помітну роль у нарощуванні обсягів товарообороту, виробництві товарів першої необхідності та наданні послуг для населення, у заготівлі сільськогосподарської продукції, розвитку матеріально-технічної бази, передусім у сільській місцевості. Разом з тим, споживча кооперація, як і вся економіка України, знаходиться сьогодні у стані глибоких економічних перетворень. В основі кризових явищ лежить цілий комплекс причин, які, з одного боку, породжені негативними наслідками господарювання в умовах адміністративно-командної системи (наприклад, переважання адміністративних інструментів управління, неефективні мотиваційні механізми менеджменту, повільне впровадження ринкових та інноваційних елементів у модель діяльності споживчої кооперації тощо), і тих, що породжені кризовими тенденціями розвитку світової та національної економік. Разом з тим, Укоопспілка має значний потенціал (економіко-організаційний, кадровий, інноваційний, освітній) до розширення економічної діяльності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Вказане обумовлює необхідність визначення головних напрямів та інструментів ефективного державного регулювання діяльності споживчої кооперації, окреслення пріоритетів її державної підтримки на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження проблем розвитку кооперативного руху, трансформації кооперативного сектора в умовах відкритої економіки, взаємодії держави і підприємств та організацій споживчої кооперації України здійснили такі вітчизняні економісти, як Аліман М. В. [2], Андрійчук В. Г. [3], Апопій В. В. [3], Бабенко С. Г. [5], Гальчинський А. С. [15], Геєць В. М. [6], Гелей С. Д. [7], Гончарук Я. А. [1], Долішній М. І. [9], Зіновчук В. В. [11], Саблук П. Т. [14], Юрко І. В. [16]. Проте ще недостатньо мірою висвітлені інституційні механізми підтримки діяльності споживчої кооперації в умовах поглиблення міжнародної інтеграції, економічні механізми та досвід державного регулювання діяльності кооперативів у країнах із різним рівнем економічного розвитку. Потребують системного аналізу проблеми створення сприятливих передумов та механізмів підвищення ефективності взаємодії кооперативного сектора з іншими галузями і секторами економіки України.

Постановка завдання. Метою даної статті є проведення системного аналізу передумов необхідності та механізмів державного регулювання діяльності споживчої кооперації в умовах поглиблення міжнародних інтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність державного регулювання діяльності споживчої кооперації обумовлюється тією роллю, яку вона відіграє в економіці України. На сьогодні споживча кооперація є чи не єдиним ринковим

інститутом, який виконує не лише економічні, але й важливі соціальні завдання, зокрема у сільській місцевості. По своїй суті споживча кооперація незалежна у своїй діяльності від органів державної влади, політичних партій та громадських організацій [10]. Разом з тим, у статті 17 Закону України “Про споживчу кооперацію” визначені головні напрями регулювання та взаємодії держави і споживчої кооперації, насамперед [10]:

- сприяння державних органів розвитку й зміцненню економічної самостійності споживчих товариств та їх спілок, підвищенню ефективності їх діяльності, недопущення будь-яких обмежень господарської активності та ініціативи споживчої кооперації, вільної й рівноправної участі її на ринках товарів, робіт і послуг;

- взаємодія організацій та підприємств споживчої кооперації з органами виконавчої влади у питаннях організації торговельного обслуговування населення, закупівель і переробки сільськогосподарської продукції та сировини, виробництва товарів народного споживання, надання населенню різних послуг тощо;

- сприяння з боку держави розвитку мережі кооперативної освіти, що здійснюється за рахунок коштів споживчої кооперації;

- використання підприємствами та організаціями споживчої кооперації пільг, що передбачені для господарств АПК України.

Важливість впливу держави на розвиток кооперації постійно відзначається і у загальнодержавних програмних документах. Так, у Державній цільовій програмі розвитку українського села [8] зазначається, що важливим завданням формування аграрного ринку є державна підтримка формування кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції, передусім для дрібних сільськогосподарських товаровиробників як основи створення сприятливого конкурентного середовища в сфері відносин розподілу, альтернативи посередницьких комерційних каналів. У Стратегії економічного та соціального розвитку України “Шляхом європейської інтеграції” [15, с. 184] наголошується, що невідкладним стратегічним орієнтиром розвитку аграрного сектора є інституційне забезпечення реформ шляхом стимулювання розвитку приватно-кооперативних підприємств у сфері агросервісу, переробки і збуту продукції. Проте зауважимо, що вказані стратегічні пріоритети розвитку кооперації здебільшого носять декларативний характер, потребують уточнення та розробки конкретних механізмів їх реалізації.

Сприятливою передумовою для підвищення ефективності взаємодії держави і споживчої кооперації стало приєднання України до СОТ у 2008 р. Проте сучасні реалії засвідчили, що споживча кооперація України стикнулася з проблемою загострення конкуренції зі сторони іноземних підприємств, які намагаються витіснити кооперацію з окремих ринкових ніш. Вимоги СОТ не допускають прямого втручання держави у процеси конкуренції з іноземними фірмами. Тому найбільш оптимальним шляхом усунення цієї загрози є підвищення

конкурентоспроможності підприємств та організацій споживчої кооперації шляхом запровадження нових кооперативних форм інтегрування як між підприємствами споживчої кооперації всередині системи, так і між підприємствами споживчої кооперації й підприємствами інших форм власності. При цьому основними формами інтеграції підприємств споживчої кооперації у сільському господарстві повинні стати такі форми господарських утворень, як виробничі, постачальницькі, сервісні, маркетингові, кредитні кооперативи, а також спільні підприємства. Пріоритетними сферами діяльності таких об'єднань мають стати спільна експлуатація сільськогосподарської техніки і використання паливно-мастильної сировини, надання різноманітних послуг, діяльність на локальних ринках продукції АПК, кредитна сфера тощо.

У розвинутих країнах Заходу, які є членами СОТ, вже протягом багатьох років широко практикується державна підтримка та захист таких кооперативних утворень, діяльність яких є суттєвим чинником ефективної діяльності всього АПК та забезпечення продовольчої безпеки держави. Для стимулювання розвитку інтеграції підприємств споживчої кооперації слід реалізувати ряд заходів на загальнодержавному рівні, а саме: винести на розгляд Верховної Ради і Кабінету Міністрів України питання щодо внесення змін у чинні законодавчі акти про кооперацію, а також розробки пільгової системи оподаткування новоутворених кооперативів, що функціонують у сільській місцевості.

Таким чином, саме споживча кооперація України повинна стати центром новоутворених регіональних інноваційних кластерів АПК, які би сприяли поглибленню інтеграції передусім дрібних сільськогосподарських товаровиробників та фермерських господарств. При цьому головними напрямками інноваційної діяльності визначимо застосування сучасних технологій ефективного використання земель, підвищення урожайності основних сільськогосподарських культур традиційної номенклатури споживчої кооперації, розвиток селекційної діяльності й сучасних методів захисту рослин, підвищення продуктивності тваринництва.

Інтересів споживчої кооперації торкаються вигоди СОТ щодо державної підтримки аграрного сектора, згідно з якими Україні необхідно відмовитися від заходів “жовтої скриньки” (дотації на тваринництво, рослинництво, насінництво, різноманітні компенсації, цінова підтримка, пільгове кредитування тощо) і збільшувати обсяги фінансування “зеленої скриньки” (наукові дослідження, підвищення кваліфікації кадрів, розвиток інфраструктури, охорона навколишнього середовища, програми регіонального розвитку тощо) [12]. Поступове збільшення державних видатків на фінансування “зеленої скриньки” матиме наслідком покращання рівня життя у сільській місцевості, що неминуче позитивно торкнеться інтересів пайовиків, які проживають у сільських населених пунктах.

Для споживчої кооперації України і вітчизняного споживчого ринку важливо визначити напрямки державної підтримки, які не суперечать принци-

пам СОТ. Зокрема, такими напрямками є державне фінансування наступних програм “зеленої скриньки”:

- інформаційне забезпечення всіх суб'єктів ринку кон'юнктурною інформацією, розвиток системи сільськогосподарської кооперативної дорадчої служби, розширення рекламних та інших маркетингових послуг на ринку агропродовольчої продукції;
- реформування системи аграрної та кооперативної науки у напрямі підвищення ефективності наукових досліджень і посилення їх зв'язку з практикою виробництва;
- реалізація програм соціального розвитку села з метою розвитку невиробничої інфраструктури;
- впровадження програм створення нових робочих місць, працевлаштування, перекваліфікації та підвищення кваліфікації пайовиків, підвищення рівня загальної й профільної освіти у сільських населених пунктах;
- охорона навколишнього середовища, забезпечення екологічної безпеки землекористування, підвищення рівня екологізації виробництва продукції споживчої кооперації;
- виплати за регіональними програмами надання допомоги, особливо у депресивних та працевидаткових районах.

Наголосимо: при розробці стратегії розвитку, підтримки та стимулювання діяльності кооперативного сектора економіки в умовах членства в СОТ і зближення з ЄС органи державної влади не повинні забувати, що споживча кооперація є чи не єдиним інститутом, який, поряд із економічною діяльністю, виконує важливі соціальні завдання, а це супроводжується певними додатковими операційними видатками. Споживча кооперація, яка працює у чітко визначеному офіційному правовому полі, змушена конкурувати з приватним сектором, різноманітними представниками “човникового” бізнесу, витрати яких є значно нижчими.

Таким чином, діяльність, яка проводиться споживчою кооперацією на внутрішньому ринку в сільських та гірських районах, підприємствами інших форм власності не здійснюється внаслідок її неприбутковості. Для прикладу, поставки товарів народного споживання у віддалені гірські райони тягнуть за собою значно вищі витрати, ніж при аналогічних операціях у міських населених пунктах. Очевидно, що підприємства приватної форми власності, які базуються на короткотермінових цілях, не будуть займатися такою діяльністю. Відповідно, активніша державна політика боротьби з “тіньовим” бізнесом, як це вимагає членство у СОТ, повинна створити більш сприятливі умови для кооперативних організацій. Враховуючи досвід країн із розвинутою економікою, державна підтримка діяльності споживчої кооперації набуває все більшого значення. Саме тому доцільним є створення системи часткових компенсацій трансакційних витрат з боку держави, а також створення системи державних гарантій та державних замовлень на продукцію споживчої кооперації.

В умовах загострення конкуренції на вітчизняному ринку товарів та послуг важливим завданням державного регулювання повинно стати посилення

конкурентоспроможності споживчої кооперації як важливого чинника її розвитку. Вказане вимагає використання диференційованої державної політики щодо облспоживспілок із різними рівнями конкурентоспроможності. Проведені нами розрахунки з використанням методів експертних оцінок та кластерного аналізу дозволили здійснити групування облспоживспілок за рівнем їх конкурентоспроможності. У перший кластер увійшли Вінницька, Рівненська та Черкаська споживспілки, оскільки вони вирізняються найвищими показниками конкурентоспроможності. Ці облспоживспілки повною мірою використовують свій економічний, організаційний та кадровий потенціал і переваги, а тому є лідерами за обсягами господарських операцій (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристика кластерів споживчих товариств України, згрупованих за основними показниками конкурентоспроможності у 2014 р.*

№ клас-тера	Споживспілки, що належать до кластера	Характеристика кластера
I	Вінницька Рівненська Черкаська	Найвищий рівень конкурентоспроможності
II	Волинська Кіровоградська Тернопільська Львівська Житомирська Дніпропетровська	Високий рівень конкурентоспроможності
III	Чернігівська Хмельницька Сумська Луганська Одеська Полтавська	Середній рівень конкурентоспроможності
IV	Чернівецька Миколаївська Івано-Франківська Херсонська Закарпатська	Низький рівень конкурентоспроможності

* Без урахування кооперативних організацій на тимчасово окупованих територіях.

Побудовано авторами за: [13].

До другого кластера, який включає споживспілки з високим рівнем конкурентних переваг, відносимо Волинську, Кіровоградську, Тернопільську, Львівську, Житомирську та Дніпропетровську облспоживспілки. Представники цієї групи мають високий рівень конкурентоспроможності, поступаються лише споживчим спілкам першого і демонстрували досягнення високих фінансових результатів діяльності на внутрішньому ринку.

У третій кластер увійшли Чернігівська, Хмельницька, Сумська, Одеська та Полтавська споживспілки. Ця група обласних організацій характеризується середніми показниками конкурентоспроможності на внутрішньому ринку. Одеська споживча спілка вирізняється розвинутою матеріально-

технічною базою, а Сумська – активною імпоротною політикою.

До четвертого кластера належать споживспілки з порівняно низькими показниками конкурентоспроможності. До нього відносяться: Чернівецька, Миколаївська, Івано-Франківська, Херсонська та Закарпатська облспоживспілки. Характерними рисами спілок можна вважати порівняно низький рівень конкурентоспроможності та витрат на її підвищення. Оскільки до цього кластера увійшли переважно регіони з порівняно низьким рівнем соціально-економічного розвитку, кількість новостворених кооперативних підприємств є низькою, значно менше впроваджується прогресивних технологічних процесів і тому, відповідно, обсяги господарської діяльності є менші у порівнянні з іншими спілками (за винятком Закарпатської ОСС, яка вдало використовує свій природно-ресурсний потенціал і вигідне географічне розташування).

Отже, наявний розрив у рівнях конкурентоспроможності та економічного потенціалу в регіонах не може не відобразитися на ефективності функціонування всієї системи споживчої кооперації України, оскільки економічна політика реалізується через формування цілісної системи заходів, що зорієнтована на підвищення конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів, регіонів та, у кінцевому результаті, країни. Також можна стверджувати про недосконалість форм і методів загальнодержавних та регіональних програм підвищення конкурентоспроможності галузей та секторів економіки України.

Таким чином, важливим напрямом посилення конкурентних переваг обласних організацій споживчої кооперації визначимо реалізацію регіональних програм посилення їх конкурентоспроможності. Облспоживспілки володіють різним рівнем конкурентоспроможності і тому вимагають різних стратегій посилення конкурентних позицій. Адаптація матриці „ріст / частка ринку” Бостонської консалтингової групи для розробки стратегії підвищення конкурентоспроможності облспоживспілок дозволила здійснити їх позиціонування за рівнем конкурентних переваг і конкурентним становищем на внутрішньому ринку (рис. 1). Облспоживспілки, що позиціонуються в цих групах, мають фундаментально-відмінні позиції стосовно грошових потоків, які необхідно спрямовувати на посилення конкурентних позицій та стратегії управління цими процесами.

Головними напрямами стратегії підвищення конкурентоспроможності для першого кластера визначимо підтримку досягнутого рівня зростання конкурентних позицій, стимулювання облспоживспілок до реінвестування доходів у розвиток підприємств, розширення обсягів та асортименту товарів і послуг. Переважна більшість облспоживспілок другого кластера не повністю використовують наявні конкурентні переваги. Тому стратегічними завданнями регіональної політики щодо цих облспоживспілок визначимо збереження і посилення факторів конкурентоспроможності, стимулювання інвестицій у високотехнологічне виробництво, націленість на лідерство у господарській діяльності в системі Укоопспілки.

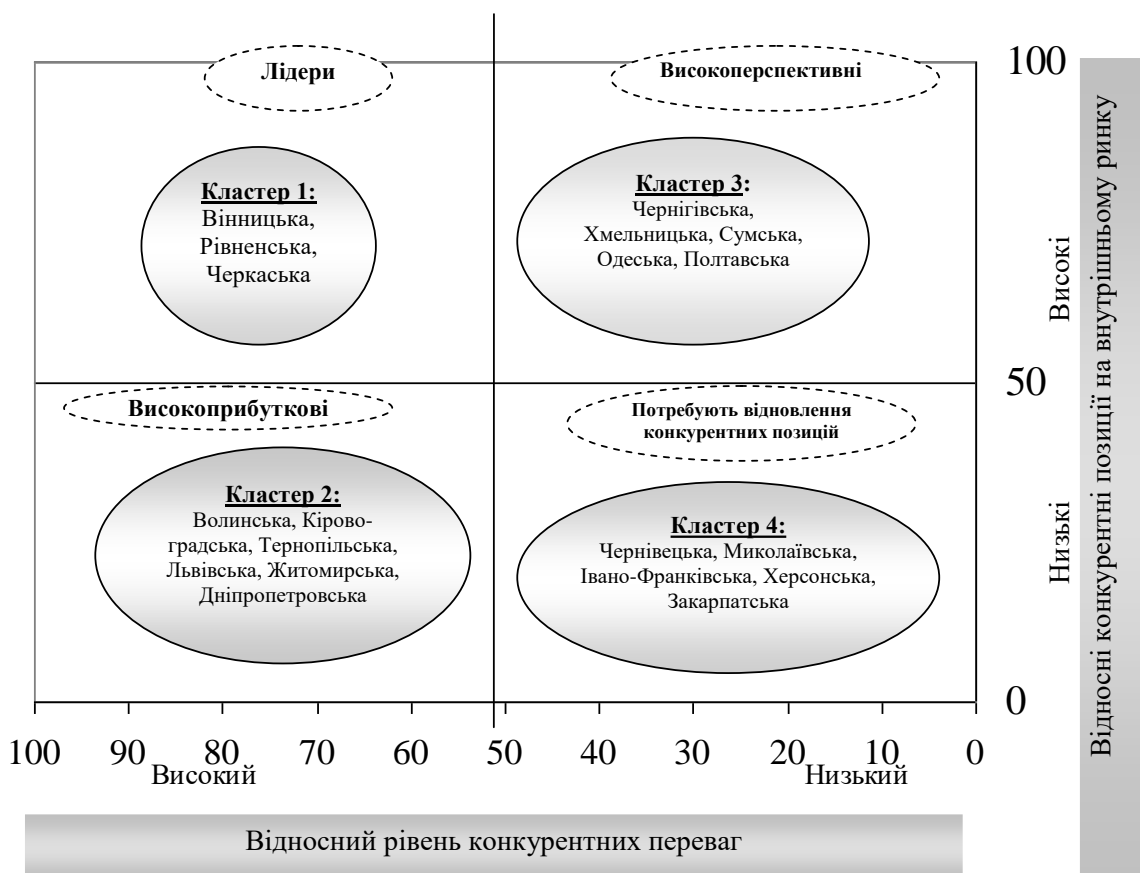

Рис. 1. Матриця сегментації облспоживспілок за рівнем їх конкурентних переваг на внутрішньому ринку
Побудовано авторами

Для третього кластера характерними є високі потенційні можливості до швидкого зростання конкурентоспроможності й значні потреби у фінансових ресурсах. Стратегічними завданнями посилення конкурентних позицій для цих облспоживспілок є збільшення обсягів капіталовкладень та прибутків за рахунок інтенсивного агресивного маркетингу на ринку товарів та капіталів, підвищення привабливості кооперативних підприємств та організацій за рахунок полегшення доступу інвесторів до об'єктів інвестування. Четвертий кластер, враховуючи характеристику основних факторів його конкурентоспроможності, можна охарактеризувати як спілки з порівняно низьким рівнем фінансових результатів і конкурентоспроможності підприємств. Для цих облспоживспілок доцільним є впровадження заходів державної політики, спрямованих на недопущення подальшого згортання ділової активності кооперативних організацій на внутрішньому ринку шляхом впливу на ті фактори, які мають вирішальне значення для посилення їх конкурентних позицій.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Сьогодні головними завданнями діяльності споживчої кооперації на внутрішньому ринку є нейтралізація негативних ефектів та успішне використання всіх потенційних переваг від членства в СОТ та поглиблення євроінтеграції, посилення конкурентоспроможності кооперації в

умовах загострення конкуренції зі сторони іноземних підприємств, максимальне застосування при цьому всіх матеріальних, організаційних та людських ресурсів, якими так багата кооперація. Вирішення даного завдання можливе лише при використанні комплексного підходу до стратегії діяльності кооперації й передбачає тісне співробітництво з органами державного управління на загальнодержавному та регіональному рівнях. Перспективними напрямами досліджень у цьому напрямі є обґрунтування стабілізаційних заходів державної підтримки, зокрема у частині забезпечення конкурентних переваг споживчої кооперації на внутрішньому ринку; використання сучасних методів менеджменту і міжнародного маркетингу і в цьому контексті впровадження стратегічного планування розвитку кооперації; лобіювання власних інтересів, спрямоване на визнання державою особливої соціальної функції споживчої кооперації на сільському споживчому ринку і необхідності відповідних пільг; використання досвіду державної підтримки діяльності кооперативних союзів інших країн, зокрема Євросоюзу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарян О. М. Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку : монографія / Азарян О. М.; Донецький національний ун-т економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського; Укоопспілка;

Львівська комерційна академія / О. О. Шубін (наук. ред.), Я. А. Гончарук (наук. ред.), О. М. Азарян, Я. М. Антонюк, В. В. Апопій, О. О. Бакунов. – Донецьк; Львів : ДонНУЕТ, 2007. – 404 с.

2. Аліман М. В. Кооперація і кооператори: визначення, афоризми, повчання / Аліман М. В.; [за заг. ред. О. О. Нестулі]. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2009. – 175 с.

3. Андрійчук В. Г. Підприємництво в аграрній сфері економіки / Андрійчук В. Г.; П. Т. Саблук (ред.), М. Й. Малік (ред.), В. Г. Андрійчук, В. П. Ситник, В. В. Зіновчук. – [2 вид., доп. і перероб.]. – К., 1998. – 514 с.

4. Апопій В. В. Внутрішня торгівля та АПК України: ефективність взаємодії : монографія / Апопій В. В. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 368 с.

5. Бабенко С. Г. Трансформація кооперативних систем у перехідній економіці : монографія / Бабенко С. Г. – К. : Наукова думка, 2003. – 332 с.

6. Геєць В. Криза не тільки руйнує ... / В. Геєць // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. – 2009. – № 14-15. – С. 9.

7. Гелей С. Д. Теорія та історія кооперації : підруч. / С. Д. Гелей, Р. Я. Пастушенко. – К. : Знання, 2006. – 513 с.

8. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

9. Ринок продовольства України в аспектах СОТ / М. І. Долішній, В. І. Топіха, В. В. Булюк, В. А. Романова; Миколаївський держ. аграрний ун-т. – Миколаїв : МДАУ, 2006. – 222 с.

10. Закон України “Про споживчу кооперацію” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

11. Зіновчук В. В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США / Зіновчук В. В. – [2 вид., доп. і перероб.]. – К. : Логос, 1996. – 224 с.

12. Осташко Т. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ : моногр. / Т. Осташко, Л. Волощенко, Г. Ленінова; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – Київ, 2010. – 208 с.

13. Показники господарсько-фінансової діяльності підприємств і організацій спілок споживчих товариств областей за 2014 рік. – К. : Укркоопспілка, 2015. – 52 с.

14. Кооперація в аграрній сфері виробництва / Українська академія держ. управління при Президентові України; Український НДІ продуктивності агропромислового комплексу / [П. Т. Саблук, В. В. Зіновчук, Ю. Я. Лузан та ін.]. – К. : УАДУ, 2003. – 72 с.

15. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції”. – Офіц. вид. / [А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, С. Г. Бабенко та ін.]. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

16. Юрко І. В. Комплекс експортного маркетингу системи споживчої кооперації України: методи та механізм реалізації : дис ... канд. екон. наук: 08.06.02 / Київський держ. торговельно-економічний ун-т / Юрко І. В. – К., 1999. – 184 с.

REFERENCES

1. Azarian, O. M. (2007), *Vnutrishnia torhivlia: rehional'ni aspekty rozvytku*, DonNUET, Donetsk; L'viv, 404 s.

2. Aliman, M. V. (2009), *Kooperatsiia i kooperatory: vyznachennia, aforyzmy, povchannia*, RVV PUSKU, Poltava, 175 s.

3. Andrijchuk, V. H. (1998), *Pidpriemnytstvo v ahrahnij sferi ekonomiky*, 2 nd ed, K., 514 s.

4. Apopij, V. V. (2007), *Vnutrishnia torhivlia ta APK Ukrainy: efektyvnist' vzaiemodii*, Vydavnytstvo L'vivs'koi komertsijnoi akademii, L'viv, 368 s.

5. Babenko, S. H. (2003), *Transformatsiia kooperatyvnykh system u perekhidnij ekonomitsi*, Naukova dumka, K., 332 s.

6. Heiets' V. (2009), *Kryza ne til'ky rujnuie ...*, Visti Tsentral'noi spilky spozhyvchykh tovarystv Ukrainy. Dilovij vypusk, № 14-15, s. 9.

7. Helej, S. D. and Pastushenko, R. Ya. (2006), *Teoriia ta istoriia kooperatsii*, Znannia, K., 513 s.

8. Derzhavna tsil'ova prohrama rozvytku ukrain'skoho sela na period do 2015 roku, zatverdzhena postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.09.2007 r. № 1158, available at: www.rada.gov.ua.

9. Dolishnij, M. I. Topikha, V. I. Buliuk, V. V. and Romanova, V. A. (2006), *Rynok prodovol'stva Ukrainy v aspektakh SOT*, MDAU, Mykolaiv, 222 s.

10. Zakon Ukrainy “Pro spozhyvchu kooperatsiiu”, available at: www.rada.gov.ua.

11. Zinovchuk, V. V. (1996), *Kooperatyvna ideia v sil'skomu hospodarstvi Ukrainy i SShA*, 2nd ed, Lohos, K., 224 s.

12. Ostashko T., Voloschenko L. and Lienivova H. (2010), *Vnutrishnij ahroprodovol'chij rynek Ukrainy v umovakh SOT*, Kyiv, 208 s.

13. Pokaznyky hospodars'ko-finansovoi diial'nosti pidpriemstv i orhanizatsij spilok spozhyvchykh tovarystv oblastej za 2014 rik (2015), *Ukrkoopspilka*, K., 52 s.

14. *Kooperatsiia v ahrahnij sferi vyrobnytstva*, P. T. Sabluk, V. V. Zinovchuk, Yu. Ya. Luzan ta in. (2003), UADU, K., 72 s.

15. *Stratehiia ekonomichnoho i sotsial'noho rozvytku Ukrainy (2004-2015 roky) “Shliakhom Yevropejs'koi intehratsii”*: Ofits. vyd., A. S. Hal'chyns'kyj, V. M. Heiets', S. H. Babenko ta in. (2004), *IVTs Derzhkomstatu Ukrainy*, K., 416 s.

16. Yurko, I. V. (1999), *Kompleks eksportnoho marketynhu systemy spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy: metody ta mekhanizm realizatsii* : dys ... kand. ekon. nauk: 08.06.02 / Kyivs'kyj derzh. torhovel'no-ekonomichnyj un-t, K., 184 s.